

نقش تنظیم کننده‌های رشد در افزایش عملکرد گیاهان زراعی در شرایط شور: از تئوری تا عمل The role of plant growth regulators in enhancing crop yield under saline conditions: from theory to practice

هادی پیراسته^۱ و یحیی امام^۲

چکیده

پیراسته انوشه، ه. و ی. امام، ۱۳۹۸. نقش تنظیم کننده‌های رشد در افزایش عملکرد گیاهان زراعی در شرایط شور؛ از تئوری تا عمل. نشریه علوم زراعی ایران. ۲۱(۳): ۲۰۹-۱۸۸.

تشدید روند شور شدن منابع آب و خاک، باعث افزایش توجه به پژوهش‌های مرتبط با راهکارهای بهبود عملکرد گیاهان زراعی در شرایط شور شده است. بر اساس گزارش‌های منتشر شده، سابقه پژوهش‌ها پیرامون شناخت جنبه‌های مختلف تنش شوری و روش‌های افزایش تحمل گیاهان به شوری در جهان به بیش از یک قرن می‌رسد. راهکارهای متفاوت و متعددی برای افزایش عملکرد گیاهان زراعی در شرایط شور پیشنهاد شده است که یکی از آنها استفاده از تنظیم کننده‌های رشد گیاهی است. استفاده از تنظیم کننده‌های رشد از دهه ۱۹۳۰ آغاز شده و فروش جهانی سالانه آن‌ها حدود ۱/۲ میلیارد دلار است. انواع تنظیم کننده‌های رشد حاوی حدود ۴۰ نوع ماده فعال هستند که به صورت منفرد یا ترکیبی به عنوان تنظیم کننده رشد مورد استفاده قرار می‌گیرند. از مهم‌ترین تنظیم کننده‌های رشد می‌توان به اکسین‌ها، سائتوکینین‌ها، جبرلین‌ها، اتیلن، آبسزیک اسید، براسینواستروئیدها، سالیسیلیک اسید، کلرمکوات کلراید، پاکلوبوترازول، جاسمونیک اسید، آسکوربیک اسید، تریاکونتانول، استریوگلاکتون‌ها، نیتریک اکسید، پلی آمین‌ها و هورمون‌های پتیدی گیاهی اشاره کرد. گزارش‌های فراوانی در مورد افزایش کمیت و کیفیت محصول و بهبود تحمل به شوری در گیاهان زراعی در اثر مصرف تنظیم کننده‌های رشد وجود دارد، اما اغلب این پژوهش‌ها در محیط‌های کنترل شده (شرایط خارج از مزرعه) و به صورت یکساله، انجام شده است که همین موضوع باعث عدم کاربردی شدن نتایج اغلب این پژوهش‌ها شده است. در این مقاله اثر مصرف تنظیم کننده‌های رشد بر بهبود عملکرد گیاهان زراعی در شرایط شور، با تاکید بر شرایط مزرعه، مورد بررسی قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: پرایمینگ بذر، تحمل، تنش شوری و هورمون‌های گیاهی.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۷/۰۳

۱- استادیار مرکز ملی تحقیقات شوری، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، یزد، ایران (مکاتبه کننده) (پست الکترونیک: h.pirasteh.a@gmail.com)

۲- استاد دانشکده کشاورزی دانشگاه شیراز

مقدمه

تنش شوری، بیش از ۱۰۰ سال است که به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل کاهش تولید محصولات کشاورزی موضوع بسیاری از پژوهش‌های جهانی بوده و حدود ۵۰ سال است که در کشور ما نیز مورد توجه جدی پژوهشگران قرار گرفته است (Ranjbar and Pirasteh-Anosheh, 2015). کشور ایران از نظر اقلیمی در زمره مناطق خشک و نیمه خشک قرار دارد. از ویژگی‌های این نوع مناطق می‌توان به تبخیر زیاد و اندک و پراکنده بودن بارش‌های جوی اشاره کرد که باعث تجمع نمک‌ها در قشر سطحی خاک‌ها می‌شود. این وضعیت به دلیل مدیریت نادرست آبیاری تشدید شده و باعث شور شدن خاک‌های زراعی کشور می‌شود (Ranjbar and Pirasteh-Anosheh, 2017).

شوری رشد گیاهان را به دو صورت تحت تأثیر قرار می‌دهد. غلظت بالای نمک خاک از یک طرف باعث کاهش پتانسیل آب خاک شده (تنش اسمزی) و از طرف دیگر در گیاه ایجاد سمیت می‌کند (سمیت یونی) که باعث تغییرات بیوشیمیایی و پاسخ‌های فیزیولوژیک در گیاه می‌شود (Pirasteh-Anosheh et al., 2017). مسمومیت یونی در اثر تجمع یون‌های خاص به‌ویژه سدیم، باعث اختلال در واکنش‌های متابولیک گیاه می‌شود. در شرایط تنش اسمزی گیاه در اثر تجمع ترکیبات اسمزی از جمله پرولین و کربوهیدرات‌های محلول (تنظیم اسمزی)، می‌تواند به جذب آب ادامه دهد (Ashraf et al., 2010). بسیاری از اثرات فیزیولوژیک شوری در گیاه ممکن است در اثر تغییر در توازن هورمون‌های گیاهی بروز کند (Ashraf and Foolad, 2005).

با توجه به شدت شوری و عوامل اقلیمی، روش‌های مختلفی برای کشت و کار و تولید محصول در شرایط شور مورد استفاده قرار می‌گیرند. در صورتی که خاک قلیایی نبوده و تنها شور باشد، از طریق آبخویی می‌توان شوری خاک را کاهش داده و گیاه مورد نظر و سازگار

را کشت کرد. در صورتی که خاک قلیایی باشد ابتدا باید از طریق کاهش نمک‌های خاک و سپس آبخویی، به اصلاح این خاک‌ها اقدام کرد. اصلاح خاک‌های شور به دلیل مشکل بودن، هزینه زیاد و کم بودن منابع آبی شیرین، بسیار پیچیده است (Pirasteh-Anosheh et al., 2014a). از سوی دیگر، در برخی گیاهان زراعی مانند گندم و جو به دلیل تنوع بالای ژنتیکی می‌توان از ارقام متحمل به شوری برای کشت استفاده کرد. مشکل استفاده از ارقام متحمل و سازگار، در دسترس نبودن ژرم پلاسما متنوع و کافی است (Ranjbar and Pirasteh-Anosheh, 2017). در مورد بسیاری از گیاهان، نتایج پژوهش‌ها نشان داده است که ارقام متحمل به شوری، الزاماً ارقام مناسب و پرمحصول برای شرایط شور نمی‌باشند (Ranjbar et al., 2018). بسته به شدت شوری می‌توان برخی گیاهان شور دوست نظیر سالیکورنیا (*Salicornia spp.*)، کینوا (*Chenopodium quinoa*)، کوشیا (*Bassia spp.*)، آتریپلکس (*Atriplex spp.*)، ارزن پادزهری (*Panicum antidotale*) را با هدف تولید علوفه، دانه یا روغن کشت کرد. در سطوح پایین شوری می‌توان از گیاهانی نظیر پسته (*Pistacia vera*) یا منداب (*Eruca sativa*) که تحمل نسبی به شوری دارند نیز استفاده کرد (Ranjbar et al., 2018). کشت این گیاهان سازگار نیز به دلیل لزوم استفاده از ژنوتیپ‌های خاص که دارای سازگاری بالا با شرایط منطقه باشند و همچنین به دلیل وجود زه‌آب‌های بسیار شور، با محدودیت مواجه است. استفاده از روش‌هایی به‌زراعی مانند اصلاح روش کاشت، مبارزه با علف‌های هرز و سطوح بهینه کودهای شیمیایی نیز بسته به شرایط، تا حدودی می‌توانند به افزایش رشد و عملکرد گیاهان زراعی کمک کنند (Ranjbar and Pirasteh-Anosheh, 2017). یکی از راهکاری آسان، کم هزینه و زودبازده، استفاده از تنظیم کننده‌های رشد برای بهبود تحمل و

درد تا به غلظت هر کدام از آن‌ها به تنهایی. کاربرد تنظیم‌کننده‌های رشد به طور شایان توجهی باعث ایجاد تعادل هورمونی در گیاهان در شرایط شور می‌شود (Ashraf *et al.*, 2010; Pirasteh-Anosheh *et al.*, 2013). استفاده سیستمی از تنظیم‌کننده‌های رشد از دهه ۱۹۳۰ میلادی آغاز شده و روز به روز بر اهمیت و مصرف آن‌ها افزوده می‌شود (Rademacher, 2015). میزان مصرف جهانی تنظیم‌کننده‌های رشد در سال ۲۰۰۳ میلادی نزدیک به ۱۶/۷ هزار تن ماده خالص بوده و در سال ۲۰۱۳ به ۴۲/۷ هزار تن ماده خالص افزایش یافته است و پیش‌بینی شده است که تا سال ۲۰۲۰ به بیش از ۵۵ هزار تن ماده مؤثر خواهد رسید (Moradi, 2016). آمار مربوط به سال‌های ۲۰۱۵ نشان می‌دهد که ارزش بازار تنظیم‌کننده‌های رشد گیاهی حدود ۴/۲ میلیارد دلار و فروش سالانه آن‌ها حدود ۱/۲ میلیارد دلار بوده است (Rademacher, 2015). پیش‌بینی قیمت آتی این محصولات، ارزش آتی بازار را بیش از شش میلیارد دلار برآورد کرده است (Moradi, 2016). در حدود ۴۰ ماده فعال وجود دارند که به صورت

افزایش تولید گیاهان زراعی در شرایط شور است (Ashraf *et al.*, 2010). در این مقاله اثر برخی از تنظیم‌کننده‌های رشد بر رشد و عملکرد گیاهان زراعی در شرایط تنش شوری ارائه شده و سپس رهیافت‌های عملی برای استفاده از این ترکیبات مورد بررسی قرار گرفته است.

تنظیم‌کننده‌های رشد

به تازگی توجه به تنظیم‌کننده‌های رشد به عنوان یک روش کاربردی و سریع برای دست‌ورزی رشد گیاهان در شرایط تنش شوری افزایش یافته است. یکی از مهم‌ترین سازوکارهای احتمالی در فرآیند القای تحمل به شوری توسط تنظیم‌کننده‌های رشد، تاثیر آن‌ها بر تعادل هورمونی گیاه است. پنج دسته مهم از هورمون‌های گیاهی در گذشته شناسایی شده‌اند (جدول ۱) که به تدریج بر تعداد آن‌ها افزوده شده است. نتایج پژوهش‌ها نشان داده است که تعادل هورمونی گیاه در شرایط تنش شوری به هم می‌خورد (Ashraf and Foolad, 2005; Hayat *et al.*, 2010). اثر منفی چنین تغییری، بیشتر به غلظت نسبی آن‌ها بستگی

جدول ۱- دسته بندی هورمون‌های مهم گیاهی و اثر کلی آنها بر گیاهان

Table 1. Classification of the important plant hormones and their general effects on plants

	جوانه‌زنی Germination	فولوزی Phenology	گلدهی Flowering	نمو Development	ریزش برگ و میوه Abscission	خواب بذر Seed dormancy
Gibberellins جیبرلین‌ها	✓	✓	✓	✓	×	×
Auxins اکسین‌ها	×	✓	✓	✓	✓	×
Cytokinins سایتوکینین‌ها	✓	✓	✓	✓	×	×
Ethylene اتیلن	×	×	✓	✓	✓	×
Abcisic acid آبسیزیک اسید	✓	×	×	×	✓	✓

Bari and Jones, 2009; Rademacher, 2015; Sade *et al.*, 2017

سالیسیلیک اسید (Salicylic acid; SA)، کلر مکوات کلراید (Chlormequat chloride; CCC)، جاسمونیک اسید (Jasmonic acid; JA)، تریاکونتانول (Triacontanol)، آسکوربیک اسید (Ascorbic acid)، استریو گالاکتون‌ها (Strigolactones; SL)، نیتریک اکسید (Nitric oxide; NO)، پلی آمین‌ها (Polyamines)

منفرد یا ترکیبی به عنوان تنظیم‌کننده رشد گیاهی مورد استفاده قرار می‌گیرند (Rademacher, 2015). اکسین‌ها (Auxins; Aux)، سایتوکینین‌ها (Cytokinins; Cyt)، جیبرلین‌ها (Gibberellins; GAs)، اتیلن (Ethylene)، آبسیزیک اسید (Abscisic acid; ABA)، براسینواستروئیدها (Brassinosteroids; BRs)

چوبی انتقال می‌یابند. مهم‌ترین تاثیرات این دسته از هورمون‌ها شکستن خواب بذر و آغاز رشد ساقه از طریق طویل شدن سلول و تقسیم سلولی است (Bari and Jones, 2009). جیبرلیک اسید (GA_3) از شناخته شده‌ترین انواع این گروه هورمونی است (Peleg and Blumwald, 2011).

اتیلن

اتیلن که به نام هورمون پیری نیز شناخته می‌شود، یک هورمون گازی است که مانع از رشد ریشه و ساقه شده و پیری و ریزش برگ‌ها را تسریع کرده و نمو جوانه‌های جانبی را نیز به تأخیر می‌اندازد. اتیلن می‌تواند پس از خروج از گیاه، بر رشد و فعالیت‌های فیزیولوژیک گیاهان مجاور نیز تأثیر بگذارد. مهم‌ترین نقش‌هایی که به اتیلن نسبت داده می‌شود، تحریک بلوغ و پیری، رسیدگی (در برخی از میوه‌ها)، ریزش برگ و مرگ گل‌ها می‌باشد (Davies, 2013).

آبسزینیک اسید

آبسزینیک اسید از مهم‌ترین بازدارنده‌های رشد گیاهی است و در فرآیندهای زیادی از جمله رکود بذر و جوانه و ریزش اندام‌های گیاهی نقش مهمی دارد. عوامل محیطی تنش‌زا مانند شوری، با افزایش آبسزینیک اسید و کاهش جیبرلین‌ها باعث القای خواب می‌شوند (Peleg and Blumwald, 2011). این هورمون به گونه‌ای فعال، در بازدارندگی رشد و نمو، تحریک مرگ برگ و خواب بذر، پاسخ گیاهان به تنش‌ها و کنترل باز و بسته شدن روزنه‌ها و تنظیم رطوبت نسبی گیاه نقش دارد (Davies, 2013).

براسینواستروئیدها

براسینواستروئیدها، نوعی از پلی‌هیدروکسی استروئیدها (Polyhydroxysteroids) بوده و تنها تنظیم‌کننده دارای ساختمان استروئیدی هستند (Ashraf *et al.*, 2010) که به عنوان ششمین دسته از هورمون‌ها هم معرفی شده‌اند. براسینولیدها (Brassinolid) اولین ترکیب از این گروه هورمونی

و هورمون‌های پتیدی گیاهی (Peptide hormones)، تنظیم‌کننده‌های رشد شناخته شده‌ای هستند که باعث بهبود عملکرد و کیفیت محصولات زراعی می‌شوند. در ادامه این مقاله به معرفی اجمالی و مهم‌ترین اثرات این تنظیم‌کننده‌ها پرداخته شده است.

اکسین‌ها

اکسین‌ها اولین هورمون‌های گیاهی هستند که کشف شدند. از مهم‌ترین انواع اکسین‌ها ایندول استیک اسید (Indole acetic acid; IAA)، ایندول بوتیریک اسید (IBA Indole butyric acid; IBA)، نفتالن استیک اسید (Naphthalene acetic acid; NAA) و فیل استیک اسید (Phenyl acetic acid; PAA) هستند (Bari and Jones, 2009). عمده‌ترین اثر اکسین‌ها تحریک رشد اولیه از طریق طویل شدن سلول و افزایش سرعت تقسیمات سلولی، تحریک غالبیت انتهایی به صورت رشد ناحیه نمو انتهایی گیاه و جلوگیری از رشد جوانه‌های جانبی و جهت‌دهی رشد اندام‌های گیاهی است (Moore *et al.*, 2012).

سایتوکینین‌ها

سایتوکینین‌ها گروهی از هورمون‌های گیاهی هستند که به طور ویژه در تحریک تقسیم سلولی گیاهان نقش مهمی را ایفا می‌کنند (Moore *et al.*, 2012). سایتوکینین‌هایی مانند زآتین (Zantin)، بنزیل آمینوپورین (Benzyl aminopurine) و کاپنتین (Kinetin) در فرآیندهایی نظیر بزرگ شدن سلول، اندام‌زایی و تمایز دخالت دارند. مهم‌ترین اثر سایتوکینین‌ها در گیاهان تحریک تقسیم سلولی در ریشه و ساقه، رشد ثانویه از طریق ضخیم شدن و کنترل شاخه دهی و همچنین تحریک رشد میوه می‌باشد (Bari and Jones, 2009).

جیبرلین‌ها

جیبرلین‌ها گروهی از هورمون‌ها هستند که عمدتاً در برگ‌ها، نوک ریشه و بذرهای در حال جوانه زنی ساخته می‌شوند و آزادانه در آوند آبکشی و

و قابل حل در آب بوده که از آن به عنوان کندکننده رشد گیاهی استفاده می‌شود (Pirasteh-Anosheh and Emam, 2010). تاثیر تنظیم‌کنندگی رشد کلرمکوات کلراید نخستین بار در دهه ۱۹۶۰، در طیف وسیعی از گیاهان نشان داده شد و هدف اولیه از کاربرد آن افزایش تحمل به خوابیدگی بوته در گیاهان زراعی بود (Emam, 2011). نتایج پژوهش‌های بعدی نشان داد که کاربرد کلرمکوات کلراید حتی در شرایط عدم خوابیدگی هم باعث افزایش عملکرد دانه می‌شود (Pirasteh-Anosheh and Emam, 2017). کلرمکوات کلراید با اختلال در ابتدای مسیر بیوسنتز جبرلیک اسید مانع از فعالیت آنزیم انت کائورون سینتاز (Ent-kaurene synthase) شده (Adler and Wilcox, 1987) و باعث کاهش ارتفاع بوته می‌شود و به همین علت به عنوان تنظیم‌کننده ضد جبرلینی نامیده می‌شود (Emam, 2011).

جاسمونیک اسید

جاسمونات‌ها از نظر بیوسنتزی، از لینولئیک اسید طی یک سری واکنش ساخته می‌شوند. این ترکیبات در بسیاری از گونه‌های گیاهی برای مقابله با تنش اسمزی وجود دارند (Saffari et al., 2012; Vahabi et al., 2016). جاسمونیک اسید با تغییر در بیوسنتز پروتئین، محتوای مالون دی‌آلدهید و فعالیت آنتی‌اکسیدان‌ها نقش حفاظتی در برابر تنش‌ها دارد (Yun-xia et al., 2010). جاسمونیک اسید با تحریک تولید پروتئین‌های دفاعی از گیاه در برابر تنش‌های شوری و خشکی محافظت می‌کند. بعلاوه جاسمونیک اسید بر جوانه زنی بذر، ذخیره پروتئین در بذر و رشد ریشه‌ها تاثیر می‌گذارد (Pakar et al., 2016).

سدیم نیتروپراکساید

سدیم نیترو پراکساید با رها کردن نیتریک اکسید، نقش مهمی در تغییرات کمی و کیفی گیاهان زراعی دارد. نیتریک اکسید یک رادیکال گازی نسبتاً پایدار

هستند که از گرده گیاه کلزا (*Brassica napus*) که توسط زنبورها جمع آوری شده بود استخراج شده و به همین دلیل واژه براسینو در ابتدای نام این گروه هورمونی قرار گرفت. اثرات متفاوتی از جمله تحریک طولیل شدن و تقسیم سلولی، زمین‌گرایی، تحمل به تنش‌های محیطی و تمایز آوند چوبی، بازدارندگی رشد ریشه و ریزش برگ به براسینواستروئیدها نسبت داده شده‌اند (Bari and Jones, 2009).

سالیسیلیک اسید

سالیسیلیک اسید یکی از اسیدهای آلی است که کاربردهای وسیعی در داروسازی و صنعت دارد. سالیسیلیک اسید، سال‌ها به عنوان یک مولکول پیام‌رسان گیاهی شناخته می‌شد و بعدها نقش تنظیم‌کنندگی آن نیز مشخص شد. این تنظیم‌کننده در شرایط تنش شوری روی بسیاری از ویژگی‌های بیوشیمیایی گیاه اثر می‌گذارد (Peleg and Blumwald, 2011; Pirasteh-Anosheh and Emam, 2018b). نتایج پژوهش‌ها نشان داده است که سالیسیلیک اسید با تاثیر بر ژن‌های گیاهی، طیف وسیعی از ویژگی‌ها مانند جوانه‌زنی بذر، رشد، عملکرد، اجزای عملکرد، فیزیولوژی و بیوشیمی گیاه را، به ویژه در شرایط تنش شوری، تحت تاثیر مثبت قرار می‌دهد (Ashraf et al., 2010). نقش سالیسیلیک اسید در بهبود ویژگی‌های بیوشیمیایی گیاه مانند محتوای پروتئین‌های محلول، پرولین آزاد، رنگیزه‌های فتوسنتزی و میزان هورمون‌های گیاهی و در نتیجه افزایش عملکرد در شرایط تنش شوری در برخی از گیاهان زراعی مانند گندم و جو نشان داده شده است (Pirasteh-Anosheh et al., 2017).

کلرمکوات کلراید

کلرمکوات کلراید (سایکوسل) یکی از مشتقات کولین است که از واکنش تری‌متیل آمین و یک آلیفاتیک هالید به نام ۲-دی‌کلرواتان تولید می‌شود. ماده تولید شده به شکل کریستال

نمو گیاه از طریق کنترل گسترش و تقسیم سلولی و همچنین سازوکارهای دفاعی و خودناسازگاری گرده ایفا می کنند (Bari and Jones, 2009). تریاکوتانول (Triacotanol) یک الکل چرب است که به عنوان یک تحریک کننده رشد، به ویژه در تولید پاجوش های جدید در خانواده گل سرخیان نیز عمل می کند. این ماده در یونجه، موم زنبور عسل و برخی از کوتیکول های برگ های موم دار کشف شده است (Bari and Jones, 2009). استریوگالاکتون ها نیز در شاخه دهی و رشد گیاهان نقش دارند و سنتز آن ها توسط هورمون آبسزیک اسید تنظیم می شود (Peleg and Blumwald, 2011).

پیش تیمار (پرایمینگ) بذر با تنظیم کننده های رشد

پیش تیمار یا پرایمینگ (Priming) روشی است که در آن بذر به مدت معینی درون یک محلول با پتانسیل مشخص قرار داده می شود. پتانسیل محلول به اندازه ای کم است که از جوانه زنی بذر جلوگیری می شود، لیکن، به اندازه ای است که فرآیندهای فیزیولوژیک و بیوشیمیایی پیش جوانه زنی در بذر آغاز می شود (Bradford, 1986). در بذر غلات و برخی دیگر از گیاهان زراعی، تولید آنزیم آلفا آمیلاز در لایه آلورون توسط هورمون های جبرلین و آبسزیک اسید کنترل می شود (Sun and Gubler, 2004). سالیسیلیک اسید اثری مشابه اثر آبسزیک اسید دارد و بازدارنده جبرلین است، بنابراین، ممکن است در بعضی غلظت ها باعث کاهش جوانه زنی بذر شود. این کاهش ممکن است ناشی از مهار بیوسنتز اتیلن باشد، زیرا مشخص شده است که سالیسیلیک اسید نقش مهارکنندگی در بیوسنتز اتیلن دارد و این اثر را از طریق تأثیر بر آنزیم Aminocyclopropane-1-carboxylic acid synthase اعمال می نماید (Jafar et al., 2012). پیش تیمار گیاه با تنظیم کننده های رشد، باعث افزایش میزان تقسیم سلولی مریستم راسی ریشه های اولیه و افزایش رشد طولی ریشه شده و در ضمن از اکسیداسیون اکسین

است که به عنوان مولکول پیام رسان در پاسخ های دفاعی و هورمونی گیاهان به تنش ها نقش دارد. جوانه زنی، گسترش ریشه، باز و بسته شدن روزنه ها، تثبیت نیتروژن و مرگ سلولی می توانند تحت تاثیر نیتریک اکسید واقع شوند. این ترکیب کارکردهای اندامک های سلولی گیاهان مانند سنتز ATP در کلروپلاست و میتوکندری را نیز تنظیم می کند (Delledonne et al., 1998). سدیم پراکساید با جلوگیری از تخریب کلروفیل و پروتئین های محلول، به ویژه رویسکو، پیری را در شاخه های جدا شده به تعویق می اندازد. نیتریک اکسید رها شده از سدیم نیترو پراکساید در کنترل باز و بسته شدن روزنه ها نقش دارد (Mata and Lamattina, 2001). یکی دیگر از کارکردهای سدیم نیترو پراکساید تحریک سیستم آنتی اکسیدانی گیاه برای مقابله با گونه های فعال اکسیژن و کاهش خسارت اکسیداتیو از طریق نیتریک اکسید است (Nasibi et al., 2009).

سایر تنظیم کننده های رشد گیاهی

مالیک هیدرازاید (Maleic hydrazide) یکی از تنظیم کننده های رشد گیاهی است که از مدت ها قبل از آن برای جلوگیری یا تأخیر در جوانه زنی سیب زمینی و پیاز استفاده می شد. این ترکیب در دهه های ۴۰ و ۵۰ میلادی برای تأخیر در رشد چمن در زمین های گلف، منازل مسکونی و حاشیه بزرگراه ها در سطح وسیع مورد استفاده قرار می گرفت (Moradi, 2016). پلی آمین ها مانند پوترسین (Putrescine)، اسپرمیدین (Spermidine) و اسپرمین (Spermine) نیز که به تازگی نقش تنظیم کنندگی آن ها مورد توجه قرار گرفته، مولکول هایی با وزن مولکولی پایین هستند. این مواد از طریق تاثیر بر پایداری غشای سلول ها و تقسیم میتوز و میوز، برای رشد و نمو گیاه ضروری هستند (Iqbal and Ashraf, 2005b; Ashraf and Foolad, 2005). هورمون های پتیدی در پیام رسانی سلولی مطرح بوده و نقش مهمی در رشد و

آسکوربیک اسید و سالیسیلیک اسید نه تنها باعث افزایش جوانه زنی شد، بلکه زمان جوانه زنی را در شرایط شور نیز کاهش داد. تیمارهای فوق همچنین باعث رشد بیش‌تر طولی گیاهچه و وزن زیادتر آن در مقایسه با بذور تیمار نشده در شرایط شور شدند.

اقبال و اشرف (Iqbal and Ashraf, 2005a) در آزمایشی اثر پیش تیمار بذر گندم با هورمون‌های بنزیل آمینوپورین و کایتین جهت افزایش تحمل به شوری، رشد، عملکرد و تغییرات بیوشیمیایی درون بذر را مورد ارزیابی قرار دادند. نتایج نشان داد که پیش تیمار بذرها با کایتین بیش‌ترین تأثیر را بر بهبود رشد و عملکرد دانه گندم داشت. آنها نتیجه‌گیری کردند که غلظت‌های متوسط کایتین اثر معنی‌داری بر بهبود عملکرد دانه گندم در شرایط شور داشت، هر چند سازوکاری که در اثر آن تحمل به شوری گیاه با مصرف کایتین افزایش می‌یابد، مشخص نشده است.

پیش تیمار بذر با سالیسیلیک اسید به‌عنوان یکی از مهم‌ترین تنظیم‌کننده‌های رشد برای شرایط تنش شوری مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. هاشمی و همکاران (Hashemi et al., 2015) نشان دادند که پیش تیمار بذر با سالیسیلیک اسید با غلظت ۱/۵ میلی مولار، باعث افزایش تعداد دانه در سنبله، وزن هزار دانه، عملکرد دانه، عملکرد بیولوژیک و شاخص برداشت در جو گردید. ارتفاع بوته، سطح برگ و وزن خشک در طول فصل رشد نیز تحت اثر مثبت پیش تیمار سالیسیلیک اسید قرار گرفت. در پژوهش دیگری (Hashemi et al., 2018a) نشان داده شد که پیش تیمار بذر جو با سالیسیلیک اسید بخشی از افزایش غلظت سدیم ریشه و شاخساره و فعالیت آنزیم‌های پراکسیداز، کاتالاز، آسکوربیک پراکسیداز و سوپراکسید دیسموتاز و کاهش غلظت پتاسیم ریشه و شاخساره در اثر تنش شوری را جبران کرد. هاشمی و همکاران (Hashemi et al., 2018c) طی آزمایش دیگری گزارش کردند که پیش تیمار سالیسیلیک اسید، فنولوژی گیاه

جلوگیری می‌کند (Fariduddin et al., 2018). پژوهش‌های متعددی در مورد تأثیر کاربرد تنظیم‌کننده‌های رشد به صورت پیش تیمار در جوانه‌زنی، رشد و عملکرد گیاهان در شرایط تنش شوری انجام شده است (Pirasteh-Anosheh et al., 2011; Hashemi et al., 2012; Jafar et al., 2012; Hashemi et al., 2015; Delaviz et al., 2016; Pirasteh-Anosheh et al., 2016b; Pirasteh-Anosheh et al., 2016c; Pirasteh-Anosheh and Emam, 2017; Hashemi et al., 2018a; Hashemi et al., 2018c; Ranjbar et al., 2019). فهرست مفصلی از پژوهش‌های انجام شده در مورد ازدیاد سرعت جوانه زنی بذر، رشد بهتر گیاهچه و در نتیجه افزایش عملکرد گیاهان زراعی در هر دو شرایط شور و غیرشور در بذرها پیش تیمار شده با تنظیم‌کننده‌های رشد وجود دارد (Ashraf et al., 2010; Hayat et al., 2010; Pirasteh-Anosheh et al., 2014a; Pirasteh-Anosheh et al., 2016c; Ranjbar and Pirasteh-Anosheh, 2017). در ادامه چند مورد از پژوهش‌های انجام گرفته پیرامون پیش تیمار بذر با تنظیم‌کننده‌های رشد، با هدف بهبود رشد گیاهان زراعی، ارائه شده است.

جعفر و همکاران (Jafar et al., 2012) اثر سه نوع پیش تیمار هورمونی (سالیسیلیک اسید، کایتین و آسکوربیک اسید با غلظت ۵۰ میلی گرم در لیتر) را بر طیف وسیعی از صفات کمی و کیفی دو رقم گندم در شرایط شور مورد ارزیابی قرار دادند. پیش تیمار بذرها با آسکوربیک اسید بیشتر از دو هورمون دیگر باعث بهبود رشد، عملکرد و کیفیت هر دو رقم گندم در شرایط شور گردید. نتایج آزمایش افضل و همکاران (Afzal et al., 2006) نیز نشان داد که اغلب تیمارهای هورمونی مورد استفاده (آبسزیک اسید، سالیسیلیک اسید و آسکوربیک اسید)، باعث بهبود جوانه زنی بذور گندم در شرایط شور شدند. تیمار بذرها با محلول ۵۰ میلی گرم در لیتر

جو را نیز تحت تاثیر قرار داد، به نحوی که فاصله زمانی کاشت تا مرحله غلاف رفتن (آبستنی)، کاشت تا گلدهی و کاشت تا رسیدگی را در هر دو شرایط شور و غیر شور افزایش داد.

نتایج آزمایش صفاری و همکاران (Saffari et al., 2012) در کلزا نشان داد که پیش تیمار با متیل جاسمونات و سالیسیلیک اسید باعث بهبود جوانه زنی، افزایش طول ریشه چه و ساقه چه شده و افزایش میزان کلروفیل و بقای گیاهچه های کلزا شد. پیراسته انوشه و همکاران (Pirasteh-Anosheh et al., 2014b) با ارزیابی تأثیر پیش تیمار بذر با غلظت های متفاوت کلرمکوات کلراید بر جوانه زنی بذر، رشد و برخی ویژگی های بیوشیمیایی شش گیاه زراعی گندم، جو، ذرت، آفتابگردان، کلزا و گلرنگ در شرایط تنش اسمزی گزارش دادند که غلظت بهینه از کلرمکوات کلراید بخش قابل توجهی از اثرات منفی تنش بر جوانه زنی بذر، رشد گیاه، محتوای پروتئین آزاد و شاخص کلروفیل را تعدیل کرد. در شرایط تنش شوری متوسط، پیش تیمار با کلرمکوات کلراید تأثیر مثبت بیشتری داشت. افزایش غلظت پیش تیمار با کلرمکوات کلراید (از ۲ به ۴ گرم ماده مؤثره در لیتر) با افزایش تأثیر مثبت آن همراه بود، با این حال تفاوت عمده ای بین پاسخ گیاهان زراعی به پیش تیمار مشاهده شد، به طوری که بیشترین و کمترین پاسخ به ترتیب مربوط به کلزا و آفتابگردان بود. هاشمی و همکاران (Hashemi et al., 2012) نیز گزارش دادند که پیش تیمار سایکوسل باعث بهبود جوانه زنی و افزایش رشد گیاهچه گلرنگ در شرایط تنش اسمزی گردید، که در تیمارهای بدون تنش و تنش ملایم، غلظت ۳/۵ گرم در لیتر و در تنش های متوسط غلظت ۲/۵ گرم در لیتر مناسب ترین تیمارها بودند.

علاوه بر گیاهان زراعی، گیاهان شورزی که دارای تحمل بالایی به شوری نیز هستند، نسبت به پیش تیمار با تنظیم کننده های رشد پاسخ مثبت می دهند

(Ranjbar et al., 2019). اگرچه علی رغم آنچه تصور می شود، گیاهان شورزی تحمل بسیار بالایی به شوری دارند، ولی این گیاهان در مرحله جوانه زنی نسبت به تنش شوری حساس بوده و جوانه زنی مطلوب بذر آنها در شوری های بسیار پایین صورت می گیرد (Ranjbar et al., 2019). نتایج پژوهش اونگار (Ungar, 1977) نشان داد که غلظت ۱۰ میلی مولار جیبرلیک اسید باعث افزایش میزان جوانه زنی بذرهای سالیکورنیا از ۵ درصد در تیمار شاهد تا ۴۲ درصد گردید. خان و وبر (Khan and Weber, 1986) نیز گزارش دادند که جوانه زنی در سالیکورنیا از ۵۵ درصد در تیمار ۲ درصد کلرید سدیم تا ۷۵ درصد در تیمار جیبرلیک اسید افزایش یافت، تیمار جیبرلیک اسید با غلظت یک میلی مولار نتایج رضایت بخش تری نسبت به غلظت ۰/۱ میلی مولار داشت. نجفی و همکاران (Nadjafi et al., 2006) نیز نشان دادند که تیمار جیبرلیک اسید اثر معنی داری بر درصد و سرعت جوانه زنی بذر دو گونه باریجه (*Ferula gummosa*) و مریم نخودی (*Teucrium polium*) داشت. رنجبر و همکاران (Ranjbar et al., 2019) گزارش کردند که پیش تیمارهای نیترا تپتایسم، کلرید سدیم، کلرید کلسیم و جیبرلیک اسید جوانه زنی بذور سالیکورنیا را افزایش می دهند و بیشترین تاثیر مربوط به غلظت های ۵۰۰ و ۱۰۰۰ میلی گرم در لیتر جیبرلیک اسید بود. نتایج این پژوهش نشان داد که پیش تیمار جیبرلیک اسید باعث افزایش آستانه تحمل به شوری سالیکورنیا در مرحله جوانه زنی می گردد؛ به طوری که در شرایط بدون پیش تیمار و پیش تیمار بذر سالیکورنیا با غلظت های ۵۰۰ و ۱۰۰۰ میلی گرم در لیتر، آستانه تحمل به شوری به ترتیب برابر با ۴/۱۵، ۹/۳۱ و ۶/۵۶ دسی زیمنس بر متر و آستانه کاهش ۵۰ درصد جوانه زنی ۲۰/۳۶، ۳۵/۹۷ و ۳۱/۳۹ دسی زیمنس بر متر بود.

اثر مثبت پیش تیمار بذر با سایر هورمون ها نیز بر جوانه زنی، رشد و عملکرد گندم در شرایط شور

می‌یابد. موری و همکاران (Moori *et al.*, 2012) نیز گزارش کردند که محلول پاشی ایندول استیک اسید با غلظت‌های ۱۷۰ و ۳۴۰ میکرومولار تاثیری بر عملکرد گندم رقم یاواروس نداشت، در حالی که باعث افزایش عملکرد رقم شیراز در شرایط بدون تنش خشکی شد. بعلاوه، مشخص شده است که مصرف شاخساره‌ای جیبرلیک اسید باعث کاهش اثرات سوء تنش شوری از طریق ارتقای ظرفیت فتوسنتزی و رشد رویشی گندم می‌شود (Ashraf *et al.*, 2002).

استفاده از کایتین نیز به عنوان یکی از سایتوکینین‌های سنتزی، به دلیل نقش فعال آن در تحریک طویل شدن و تقسیم سلولی، به‌طور وسیعی در پژوهش‌ها مورد توجه قرار گرفته است. گزارش شده است که محلول‌پاشی شاخساره‌ای کایتین روی بوته‌های گندم می‌تواند اثرات زیان‌آور شوری را از راه کاهش جذب یون‌های زیان‌آور سدیم و کلسیم و افزایش جذب یون پتاسیم تعدیل کند (Gadallah, 1999). محلول پاشی بنزیل آمینوپورین (BAP) (از خانواده سایتوکینین‌ها) با غلظت‌های ۵۰ و ۷۰ میکرومولار باعث افزایش عملکرد دانه گندم شد و با افزایش غلظت، اثر مثبت آن در شرایط عدم تنش بیشتر شد (Moori *et al.*, 2012).

براسینواستروئیدها نیز از ترکیباتی هستند که به منظور افزایش تحمل به شوری در گیاهان زراعی مورد استفاده قرار می‌گیرند. نتایج پژوهش‌ها نشان داده است که مصرف براسینواستروئیدها باعث افزایش فعالیت آنزیم آلفا آمیلاز و آنزیم‌های آنتی‌اکسیدانی پراکسیداز و کاتالاز و افزایش محتوای قند و پروتئین‌های محلول در بذرها در حال جوانه‌زنی در شرایط شور می‌شوند. به‌علاوه، افزایش زیست توده، سطح برگ، سرعت فتوسنتز، کارایی فتوسیستم دو و افزایش رشد شاخساره و ریشه و افزایش تحمل به شوری در گندم نیز به براسینواستروئیدها نسبت داده شده است (Shahbaz and Ashraf, 2007; Shahbaz *et al.*, 2008).

گزارش شده است. در همین ارتباط اقبال و اشرف (Iqbal and Ashraf, 2005a) اثر مثبت کایتین و اقبال و اشرف (Iqbal and Ashraf, 2010) اثر مثبت سه پلی آمین شامل اسپرمین، اسپرمیدین و پوترسین بر تحمل به شوری بوته‌های گندم را گزارش دادند.

محلول پاشی تنظیم‌کننده‌های رشد

علاوه بر روش پیش تیمار بذر، از محلول‌پاشی شاخساره‌ای برخی از تنظیم‌کننده‌های رشد نیز می‌توان با هدف افزایش رشد و عملکرد گندم در شرایط تنش شوری استفاده کرد. با وجود تفاوت‌های قابل توجه در سازوکار تاثیر تنظیم‌کننده‌های رشد، اغلب آن‌ها در غلظت‌های بهینه موجب رفع آسیب اکسایشی در شرایط تنش می‌شوند. اندازه‌گیری میزان پراکسیداسیون لیپیدها و قندهای احیا کننده در شرایط غیر شور و شور، نشان دهنده کاهش خسارات اکسیداتیو است (Pirasteh-Anosheh and Emam, 2018b). مصرف خارجی تنظیم‌کننده‌های رشد بر سرعت تولید انواع گونه‌های فعال اکسیژن (ROS; Reactive Oxygen Species) در شرایط شور تاثیر گذار است و فعالیت آنزیم‌های آنتی‌اکسیدانی مانند کاتالاز، پراکسیداز و سوپراکسید دیسموتاز را تحریک کرده و از این طریق تحمل گیاه به شوری را بهبود می‌دهند (Ryu and Cho, 2015). افزایش میزان پروتئین‌ها، رنگیزه‌های فتوسنتزی و قندها نیز نشان دهنده نقش تنظیم‌کننده‌های رشد در افزایش تحمل گیاه در برابر تنش شوری می‌باشند (Sade *et al.*, 2017). مهم‌ترین ساز و کارهای تاثیر هریک از تنظیم‌کننده‌های رشد در ادامه بحث شده است.

در محلول‌پاشی تنظیم‌کننده‌های رشد، زمان مناسب برای مصرف از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. هگازی و همکاران (Hegazi *et al.*, 1995) گزارش کردند که عملکرد و اجزای عملکرد گندم در محلول پاشی با ایندول استیک اسید در شرایط شور افزایش

پتاسیم و کلر نیز اثر معنی‌داری داشتند. در دو آزمایش که تقریباً به طور همزمان و با شرایط یکسان با استفاده از سه تنظیم کننده رشد سالیسیلیک اسید، جاسمونیک اسید و کلرمکوات کلراید انجام شد، مشاهده شد که سالیسیلیک اسید در شرایط شور تاثیر بیشتری داشت، در حالی که تاثیر کلرمکوات کلراید بیشتر در شرایط تنش خشکی مشهود بود (Pakar *et al.*, 2016; Vahabi *et al.*, 2016). روند پر شدن دانه نیز به طور مثبت و معنی‌داری تحت تاثیر مصرف سالیسیلیک اسید قرار گرفت (Pirasteh-Anosheh *et al.*, 2018). کلرمکوات کلراید از پر مصرف‌ترین کندکننده‌های رشد، به ویژه در اروپا، است که به منظور جلوگیری از خوابیدگی بوته و کنترل رشد رویشی غلات به فراوانی مصرف می‌شود (Emam, 2011). نتایج یک آزمایش نشان داد که در دو آزمایش مزرعه‌ای و گلخانه‌ای، مصرف کلرمکوات کلراید با افزایش عملکرد و اجزای عملکرد، باعث بهبود تحمل به تنش در گندم شد. در شرایط مزرعه با افزایش غلظت کلرمکوات کلراید تا پنج گرم در لیتر، اثر مثبت آن بیشتر شد. با این وجود تاثیر کلرمکوات کلراید در شرایط بدون تنش و تنش ملایم بارزتر بود (Rokhafrooz *et al.*, 2016). بعلاوه افزایش رشد و صفات مورفوفیزیولوژیک (Pirasteh-Anosheh and Emam, 2012a)، عملکرد اجزای عملکرد (Pirasteh-Anosheh and Emam, 2012b)، محتوای پروتئین آزاد، پروتئین‌های محلول و آنزیم‌های آنتی‌اکسیدانی پراکسیداز، سوپراکسید دسموتاز و کاتالاز (Pirasteh-Anosheh *et al.*, 2012) با مصرف کلرمکوات کلراید در گندم در شرایط بدون تنش و تنش گزارش شده است. گزارش‌های مشابهی مبنی بر افزایش رشد (Bahrami *et al.*, 2014a)، عملکرد و اجزای عملکرد (Bahrami *et al.*, 2014b; Pakar *et al.*, 2016) در ارقام جو و کلزا (Emadi and Pirasteh-Anosheh, 2019) در تیمارهای محلول‌پاشی با کلرمکوات کلراید

سالیسیلیک‌اسید یکی دیگر از هورمون‌های مهم گیاهی است که مصرف آن در شرایط شور با هدف بهبود عملکرد، در آزمایش‌های زیادی مورد توجه قرار گرفته است. محلول‌پاشی شاخساره‌ای سالیسیلیک‌اسید به‌طور قابل توجهی اثرات منفی کلرید سدیم در غلاتی مانند گندم و جو را کاهش داده و به افزایش قابل توجه عملکرد و اجزای عملکرد آنها منجر می‌شود (Ashraf *et al.*, 2010; Hayat *et al.*, 2010; Pirasteh-Anosheh *et al.*, 2014a; Pirasteh-Anosheh *et al.*, 2016c; Ranjbar and Pirasteh-Anosheh, 2017). آزمایش‌هایی که در مورد محلول‌پاشی بوته‌های گندم با سالیسیلیک‌اسید در شرایط شوری انجام شده، دلایل متفاوتی برای القای تحمل به شوری ارائه شده است. به‌طور کلی افزایش توان بازیابی، تحریک تجمع پروتئین، آبسزیک اسید، اکسین و سایتوکینین، افزایش جذب و انتقال پتاسیم و کلسیم، کاهش جذب و انتقال سدیم و کلر و افزایش سرعت فتوسنتز از دلایل القای تحمل به شوری بدنبال مصرف سالیسیلیک‌اسید گزارش شده‌اند (Shakirova, 2007; Pirasteh-Anosheh *et al.*, 2014c; Pirasteh-Anosheh and Emam, 2017; Pirasteh-Anosheh *et al.*, 2017). به‌علاوه، گزارش شده است که نقش سالیسیلیک‌اسید در کاهش خسارت اکسیداتیو ایجاد شده در اثر تنش شوری از طریق افزایش فعالیت آنزیم‌های آنتی‌اکسیدانی (پراکسیداز، سوپراکسید دسموتاز، کاتالاز، گلوکاتایون رودوکتاز و آسوریک پراکسیداز) از اهمیت شایان توجهی برخوردار است (Pirasteh-Anosheh and Emam, 2018b). پیراسته‌انوشه و همکاران (Pirasteh-Anosheh *et al.*, 2016c) با اندازه‌گیری غلظت یون‌های سدیم، پتاسیم، کلر، کلسیم و منیزیم در ریشه و شاخساره جو گزارش دادند که تحمل به شوری القاشده توسط سالیسیلیک‌اسید بیشتر در اثر تغییر تجمع یون‌ها در ریشه و شاخساره است تا غلظت آن‌ها، اگرچه غلظت یون‌ها، به ویژه سدیم،

وجود دارد. گزارش شده است که اگرچه مصرف کلرمکوات کلراید باعث کاهش ارتفاع بوته‌های جو در مراحل پیش از گلدهی شد، ولی ارتفاع بوته‌ها از گلدهی به بعد تفاوت معنی‌داری با بوته‌های شاهد نداشت (Shekoofa and Emam, 2008; Bahrami *et al.*, 2014a). آّبستنی تا گلدهی به افزایش تجمع پیش‌سازهای جیبرلین در انتهای دوره پنجه‌زنی نسبت داده شده است. بدین ترتیب از مرحله آّبستنی به بعد که اثر بازدارندگی کلرمکوات کلراید کاهش می‌یابد، سنتز جیبرلین با استفاده از مقدار زیادی پیش‌ساز که بلافاصله پس از مصرف کلرمکوات کلراید تجمع می‌یابد، از سر گرفته شده و همین موضوع باعث طول شدن سریع ساقه در این مرحله می‌گردد (Rajala and Peltonen-Sainio, 2001; Akinrinde, 2006).

پوشش دار کردن بذر با تنظیم‌کننده‌های رشد

به‌تازگی روش دیگری برای استفاده از تنظیم‌کننده‌های رشد ابداع شده است. این روش که نسبت به روش‌های پیشین (پیش‌تیمار، محلول‌پاشی و استفاده در محیط کشت) جدیدتر محسوب می‌شود، پوشش‌دار کردن بذر با تنظیم‌کننده‌های رشد است. پوشش‌دار کردن بذر، با اهداف مختلفی مانند افزایش سرعت و میزان جوانه‌زنی یا ایجاد تأخیر در جوانه‌زنی، افزایش سرعت و توان استقرار گیاهچه، جلوگیری از زیان آفات و بیماری‌ها یا خورده شدن بذر توسط حشرات و جونندگان، حفظ رطوبت در اطراف بذر با استفاده از مواد جاذب رطوبت، افزایش عملکرد و بهبود تحمل به تنش انجام می‌گیرد (Mahdavi, 2014).

نتایج یک پژوهش (Dong *et al.*, 2019) نشان داد که پوشش‌دار کردن بذر بادام زمینی با سالیسیلیک‌اسید به‌صورت تولید ذرات کندرها (Slow release particles) باعث افزایش کمیت و کیفیت محصول شد. این روش مصرف باعث افزایش فعالیت آنزیم‌های مختلف از جمله آنزیم‌های آنتی‌اکسیدانی و آنزیم‌های H^+ یکی از رهیافت‌های مناسب در استفاده از تنظیم‌کننده‌های رشد که کمتر مورد توجه قرار گرفته است، تقویت توان بازیابی گیاهان در شرایط تنش است. توان بازیابی بالا در شرایط تنش شوری می‌تواند به بقای گیاه و استفاده پایدار از منابع آب شور کمک کند. یکی از راهکارهای مدیریت آب شور در مزرعه، استفاده دوره‌ای از آب شیرین و شور است. در این شرایط گیاهی که توان ذاتا بازیابی بالا داشته و یا با مصرف تنظیم‌کننده‌های رشد توان بازیابی آن بهبود یافته باشد، بهتر می‌تواند زنده مانده و رشد کند. بعلاوه در شرایطی

بازیابی شد؛ ولی با تشدید قلیائیت، توان بازیابی مشاهده نشد.

جنبه‌های کاربردی استفاده از تنظیم کننده‌های رشد غلظت بهینه

غلظت محلول پاشی تنظیم کننده‌های رشد بسیار مهم است، به طوری که غلظت‌های زیادتر نه تنها اثر مثبتی ندارد، بلکه ممکن است باعث کاهش رشد و عملکرد هم بشود (Pirasteh-Anosheh and Emam, 2018a). گزارش‌های مستندی در مورد اثر منفی غلظت‌های بالای سالیسیلیک اسید، براسینواستروئیدها یا اکسین‌ها وجود دارد (Ashraf et al., 2010; Hayat et al., 2010). سالیسیلیک اسید و اکسین در غلظت‌های بالا خاصیت علف کشی دارند، این دو ماده به ترتیب از خانواده‌های بنزویک اسید و فنوکسی استیک اسیدها هستند که از خانواده‌های شیمیایی مهم علف کش‌ها محسوب می‌شوند. در شرایط شور لازم است از تنظیم کننده‌ها در غلظت‌های کمتر استفاده شوند. نتایج یک آزمایش نشان داد که غلظت‌های ۱/۰ تا ۱/۵ میلی مولار سالیسیلیک اسید بیشترین اثر تعدیل کنندگی را داشته درحالی که غلظت دو میلی مولار در شرایط شور بر رشد و عملکرد دانه جو اثر منفی داشت (Pirasteh-Anosheh et al., 2015). نتایج پژوهش دیگری نشان داد که غلظت‌های بیشتر از ۱/۰۵ و ۰/۷۰ میلی مولار سالیسیلیک اسید به ترتیب در شرایط غیرشور و شور بر عملکرد جو اثر منفی داشتند (Ranjbar et al., 2017). غلظت‌های پایین تر تنظیم کننده‌های رشد به دلیل تحریک فعالیت‌های آنتی اکسیدانی، نقش تعدیل کنندگی اثرات تنش شوری را دارند، لیکن در غلظت‌های بالا، ممکن است خود به‌عنوان آنتی اکسیدان غیر آنتی اکسیدانی عمل کرده و با آنتی‌های آنتی اکسیدانی تداخل ایجاد کنند (Ashraf et al., 2010; Hayat et al., 2010; Pirasteh-Anosheh et al., 2016a). غلظت‌های مختلف سایر

که از آب مازاد برای تولید محصول استفاده می‌شود و در فصولی که تراکم عملیات زراعی بالاست، به دلیل کاهش حجم آب مصرفی برای هر گیاه، شوری آب افزایش می‌یابد، ولی در زمان‌های دیگر که آب شیرین در دسترس می‌باشد، توان بازیابی گیاهان بهبود یافته و این موضوع می‌تواند به پایداری تولید کمک شایانی کند (Pirasteh-Anosheh et al., 2014c; Delaviz et al., 2016; Hashemi et al., 2018b).

علی‌رغم اهمیت موضوع بازیابی به کمک تنظیم کننده‌های رشد، در پژوهش‌های اندکی به آن پرداخته شده است. پیراسته انوشه و همکاران (Pirasteh-Anosheh et al., 2014c) گزارش دادند که بازیابی گیاه با محلول پاشی سالیسیلیک اسید باعث بهبود تجمع ماده خشک ساقه و ریشه، افزایش محتوای پروتئین، کلروفیل و فتوسنتز گیاه جو شد. نتایج این آزمایش نشان داد که اگرچه در هیچیک از تیمارهای شوری (۳، ۶، ۹ و ۱۲ دسی زیمنس بر متر)، بازیابی نتوانست تغییرات ایجاد شده ناشی از تنش را جبران کند، ولی تیمارهای سالیسیلیک اسید باعث جبران بخش زیادی از این تغییرات منفی گردید.

هاشمی و همکاران (Hashemi et al., 2018b) با مقایسه اثر محلول پاشی و پیش تیمار سالیسیلیک اسید بر توان بازیابی دو رقم جو گزارش دادند که بوته‌های بازیابی شده با محلول پاشی، وضعیت بهتری از نظر شاخص کلروفیل، هدایت روزنه‌ای، غلظت کلروفیل‌های a و b و کاروتنوئیدها داشته و میزان رشد آنها بیشتر بود. آنها نتیجه گیری کردند که جو رقم افضل نسبت به رقم ریحان توان بازیابی بیشتری داشته و واکنش بهتری به سالیسیلیک اسید نشان داد. دلاویز و همکاران (Delaviz et al., 2016) نیز نشان دادند که بذره‌های پیش تیمار شده (هیدروپرایمینگ) اسپرس (*Onobrychis sativa*) توان بازیابی بهتری داشتند. پیش تیمار بذره‌های با غلاف و بدون غلاف به ترتیب تا اسیدیته ۷/۹ و ۸/۹ بخشی از اثرات منفی تنش قلیایی

جدول ۲- دامنه غلظت‌های مورد استفاده برای تنظیم‌کننده‌های رشد گیاهی

Table 2. Ranges of application concentration of plant growth regulators

دامنه غلظت			دامنه غلظت		
PGR	تنظیم‌کننده رشد	Concentration range (µM)	PGR	تنظیم‌کننده رشد	Concentration range (µM)
Abscisic acid	آبسیزیک اسید	1300-2300	Indole acetic acid	ایندول استیک اسید	150-300
Brassinosteroids	براسینواستروئید	0.02-0.08	Indole butyric acid	ایندول بوتیریک اسید	150-300
Salicylic acid	سالیسیلیک اسید	1000-2000	Naphthalene acetic acid	نفتالن استیک اسید	150-300
Chlormequat chloride	کلرمکوات کلراید	15000-25000	Phenyl acetic acid	فنیل استیک اسید	200-350
Jasmonic acid	جاسمونیک اسید	100-500	Kinetin	کاینترین	50-500
Nitric oxide	نیتریک اکساید	100-300	Zeatin	زآتین	50-250
Strigolactones	استریوگلاکتون	1-10	Benzyl aminopurine	بنزیل آمینوپورین	50-150
Triacontanol	تریاکونتانول	10-20	Gibberellic acid	جیبرلیک اسید	1-3
			Ascorbic acid	آسکوربیک اسید	50-500

اعداد ارائه شده در این جدول دامنه غلظت‌های مورد استفاده برای تنظیم‌کننده‌های رشد هستند که در پژوهش‌های مختلف اثر مثبتی نشان داده‌اند و لزوماً به معنی غلظت بهینه قطعی نمی‌باشند
The presented numbers in table are the range of PGRs concentrations that showed positive effects in different experiments and are not necessarily the optimum concentrations

از بین پنبج روش استفاده از سالیسیلیک اسید شامل؛ اختلاط با خاک، ذرات کندرها (slow release particles)، پیش تیمار بذر، توام با آب آبیاری و محلول پاشی روی گیاه بادام زمینی، استفاده از روش ذرات کندرها، باعث افزایش ویژگی های رشد، عملکرد و کیفیت محصول شد. بعلاوه سالیسیلیک اسید باعث افزایش فعالیت آنزیم های $ATPase$ ، H^+ ، Fe^{3+} و $Chelate$ Reductase و محتوای آهن گیاه و کاهش اسیدیته خاک شد. فعالیت آنزیم های آنتی اکسیدانی سوپراکسید دیسموتاز، پراکسیداز و کاتالاز نیز در اثر مصرف سالیسیلیک اسید افزایش یافتند. این پژوهشگران گزارش کردند که محلول پاشی و ذرات کندرها بیشترین کارایی را داشتند.

رنجبر و همکاران (Ranjbar *et al.*, 2017) نیز گزارش کردند که بهترین زمان مصرف تنظیم کننده ها در جو در مرحله برجستگی دو گانه است و تا دوبار محلول پاشی، اثرات مفیدی دارد، ولی افزایش دفعات محلول پاشی تاثیر مثبت بیشتری بر عملکرد نخواهد داشت. به نظر می رسد که تاخیر در محلول پاشی تنظیم کننده های رشد با کاهش اثرات آن همراه باشد و این موضوع ممکن است مربوط به مرحله بحرانی تحمل به شوری در گیاهان زراعی باشد. حساس ترین مرحله رشدی گیاهان زراعی به شوری، مرحله استقرار گیاهچه است و اگر گیاهی این مرحله را با موفقیت سپری کند، تحمل به شوری آن در مراحل بعدی افزایش یافته و تولید قابل قبولی خواهد داشت، بنابراین چنانچه پیش تیمار بذر با تنظیم کننده های رشد بتواند به استقرار بهتر گیاهچه کمک کند، مناسب ترین زمان مصرف آن خواهد بود (Hayat *et al.*, 2010; Hashemi *et al.*, 2012; Pirasteh-Anosheh *et al.*, 2014a; 2015; 2018a). در مجموع، به نظر می رسد که بهترین زمان تیمار با تنظیم کننده های رشد، تا پیش از وارد شدن گیاه به مرحله زایشی، با دو بار مصرف به فاصله ۱۵-۱۰ روز باشد. البته این توصیه کلی مربوط به گیاهان زراعی بوده و

تنظیم کننده های رشد مانند کلرمکوات کلراید (Bahrami *et al.*, 2014a; Rokhafrooz *et al.*, 2016)، جاسمونیک اسید (Pakar *et al.*, 2014; Vahabi *et al.*, 2016)، اکسین و سایتوکینین (Moori *et al.*, 2012) نیز اثرات متفاوتی دارند، بنابراین برای هر تنظیم کننده باید غلظت بهینه آن مشخص شده و مورد استفاده قرار گیرد. ژنوتیپ های مختلف هر گیاه نیز پاسخ های متفاوتی به تنظیم کننده های رشد دارند (Bahrami *et al.*, 2014b). به عنوان مثال، ارقام پابلند گندم و جو پاسخ بهتری به تنظیم کننده های کند کننده رشد نشان دادند (Pirasteh-Anosheh and Emam, 2012a; Bahrami *et al.*, 2014a). دامنه غلظت های مورد استفاده برای هر تنظیم کننده رشد در جدول ۲ آورده شده است. هر چند این مقادیر غلظت بهینه قطعی نبوده و لازم است برای هر گیاه، ژنوتیپ، شرایط و ... بهینه سازی لازم انجام شود.

روش و زمان مصرف

تنظیم کننده های رشد به روش های مختلفی به کار برده می شوند. پیش تیمار بذر با هدف بهبود جوانه زنی، استقرار و رشد گیاهچه، استفاده در محلول غذایی در کشت هیدروپونیک و محلول پاشی شاخساره ای، با هدف بهبود رشد و عملکرد گیاهان زراعی در شرایط شوری از روش های مصرف تنظیم کننده های رشد هستند. اشرف و همکاران (Ashraf *et al.*, 2010) در مورد روش استفاده از تنظیم کننده های رشد برای بهبود تحمل گیاه به شوری، استفاده از هر سه روش محلول پاشی، پیش تیمار بذر و محلول غذایی در محیط ریشه را امکان پذیر دانسته اند. به نظر ایشان، پیش تیمار بذر و محلول پاشی اثر بارزتری دارند. هاشمی و همکاران (Hashemi *et al.*, 2018a; 2018b) نیز با ارزیابی زمان محلول پاشی بیان داشتند که پیش تیمار و محلول پاشی در مرحله استقرار بوته، تحمل به شوری بیشتری را در گیاه جو به دنبال دارد. بر اساس نتایج یک آزمایش (Dong *et al.*, 2019)،

ممکن است برای همه گیاهان صادق نباشد.

انجام می‌شود.

روش پیش‌تیمار (پرایمینگ) بذر

ارزیابی اقتصادی

در روش پیش‌تیمار، بذرها در محلول‌های با غلظت مناسب (برای هر تنظیم‌کننده رشد) به مدت ۸ تا ۲۴ ساعت خیسانده می‌شوند. برای خیساندن هر مقدار بذر باید پنج برابر وزن آن محلول تهیه شود (Jafar *et al.*, 2012). برای حل کردن هر کدام از تنظیم‌کننده‌های رشد، روش خاصی وجود دارد. به‌عنوان مثال، سالیسیلیک اسید با اتانول (Pirasteh-Anosheh *et al.*, 2014a) و یا کلرمکوات کلراید در آب گرم به راحتی حل می‌شوند (Rajala and Peltonen-Sainio, 2001). پس از تیمار، بذرها در معرض هوا در سایه قرار داده می‌شوند تا رطوبت سطحی آنها خشک شده و آماده کشت شوند (Ranjbar and Pirasteh-Anosheh, 2017).

روش محلول‌پاشی

در روش محلول‌پاشی پس از تهیه محلول با غلظت مناسب برای هر کدام از تنظیم‌کننده‌های رشد، محلول آماده شده با استفاده از سم‌پاش (دستی، پستی یا موتوری) روی شاخساره گیاه پاشیده می‌شود. امکان استفاده همزمان برخی از تنظیم‌کننده‌های رشد با علف‌کش‌ها نیز وجود دارد، لیکن بهتر است فاصله زمانی مناسب بین استفاده از آن‌ها رعایت شود (Ranjbar and Pirasteh-Anosheh, 2017). در حین محلول‌پاشی باید دقت شود که محلول به طور مداوم هم زده شود تا ماده تنظیم‌کننده در ته مخزن محلول پاش رسوب نکند (Pirasteh-Anosheh *et al.*, 2014a). میزان محلول مورد نیاز برای هر هکتار حدود ۶۰۰-۴۰۰ لیتر است (Pirasteh-Anosheh and Emam, 2012b) و محلول‌پاشی تا جایی ادامه می‌یابد که قطرات محلول روی شاخ و برگ گیاه قابل مشاهده باشد. بهتر است محلول‌پاشی در اوایل صبح یا اواخر روز که هوا ساکن و شدت تابش خورشید کمتر است انجام شود. این کار با هدف جلوگیری از تبخیر و کاهش هدررفت محلول

تنظیم‌کننده‌های رشد گیاهی، قیمت‌های متفاوتی دارند. سالیسیلیک اسید از ارزان‌ترین و آبسیزیک اسید از گران‌ترین تنظیم‌کننده‌های رشد به شمار می‌روند. تهیه ماده خالص برخی از تنظیم‌کننده‌های رشد آسان و برخی بسیار مشکل است، با این وجود با توجه به افزایش عملکرد قابل انتظار، به‌نظر می‌رسد که پیش‌تیمار (پرایمینگ) بذر یا محلول‌پاشی تنظیم‌کننده‌های رشد در تولید گیاهان زراعی مقرون به‌صرفه‌تر باشد. جعفر و همکاران (Jafar *et al.*, 2012) با ارزیابی اقتصادی استفاده از تنظیم‌کننده‌ها گزارش دادند که نسبت سود به هزینه در تیمارهای شاهد (بدون تیمار)، آسکوربیک اسید، سالیسیلیک اسید و کایتین در گندم رقم SARC-1 به ترتیب ۱/۶۰، ۲/۱۲، ۲/۰۳ و ۲/۲۵ و در گندم رقم MH-97 به ترتیب ۱/۵۱، ۲/۰۳، ۱/۷۴ و ۰/۲۴ بود که این موضوع نشان‌دهنده سود بخش بودن همه تنظیم‌کننده‌های رشد، به‌جز کایتین بوده است. نتایج ارزیابی دیگری نیز نشان داد که افزایش حتی ۱۰ درصد در عملکرد دانه گندم و جو در اثر پرایمینگ و محلول‌پاشی سالیسیلیک اسید، سود قابل قبولی را نصیب کشاورزان می‌کند. نتایج این پژوهش نشان داد که محلول‌پاشی یک مزرعه ۱۰ هکتاری، سودی معادل ۵۰ میلیون ریال را خواهد داشت (Ranjbar and Pirasteh-Anosheh, 2017).

نتیجه‌گیری

بر اساس نتایج آزمایش‌های چند ساله پژوهشگران و بررسی‌های انجام شده میدانی، اثر مثبت تنظیم‌کننده‌های رشد بر رشد و عملکرد گیاهان زراعی اثبات شده است. نکته مهمی که باید در استفاده از تنظیم‌کننده‌های رشد مورد توجه قرار گیرد، غلظت و زمان مصرف آن‌ها است که با توجه به نوع ماده تنظیم‌کننده و گونه گیاهی باید مشخص شود. مصرف فراتر از غلظت بهینه، در

به نظر می‌رسد که دستیابی به چنین موفقیت‌هایی دور از دسترس باشد. در صورت مهیا بودن کلیه امکانات و مصرف صحیح تنظیم‌کننده‌های رشد، حداکثر افزایش عملکرد قابل انتظار می‌تواند تا ۲۰ درصد باشد. در بین تنظیم‌کننده‌های رشد، اثر سالیسیلیک اسید و پلی آمین‌ها قابل اطمینان‌تر بوده و مصرف براسینواستروئیدها نیز امیدوارکننده به نظر می‌رسد. اظهار نظر در خصوص سایر تنظیم‌کننده‌های رشد، نیاز به انجام پژوهش‌های بلندمدت مزرعه‌ای تکمیلی دارد تا دستاوردهای آن‌ها بتواند به تدریج اعتماد کشاورزان را نسبت به مصرف آن‌ها جلب کند.

سپاسگزاری

بدینوسیله از آقای دکتر مسعود اصفهانی سردبیر محترم نشریه علوم زراعی ایران و داوران محترم ناشناس که در طی فرآیند داوری، مقاله را به دقت مورد بررسی قرار دادند و پیشنهادهای خوبی در راستای ارتقای کیفی مقاله داشتند تقدیر و تشکر می‌گردد.

مورد برخی از تنظیم‌کننده‌ها به طور قطع و در مورد برخی دیگر به احتمال زیاد، اثر منفی بر گیاه خواهد داشت. به نظر می‌رسد که غلظت مورد نیاز برای شرایط شور کمتر از شرایط غیرشور باشد. این موضوع احتمالاً به دلیل حساسیت بیشتر گیاهان زراعی در اوایل فصل به تنش شوری است. مصرف تنظیم‌کننده‌های رشد در دو نوبت (اوایل فصل و پیش از شروع رشد زایشی) نیز با تأثیر بیشتری همراه است.

هرچند گزارش‌های فراوانی در مورد اثر تنظیم‌کننده‌های رشد بر گیاهان زراعی وجود دارد، ولی تعداد آزمایش‌های جامع که به صورت بلندمدت در مقیاس وسیع مزرعه‌ای روی این موضوع تمرکز کرده باشند، اندک است. تعداد زیادی از آزمایش‌ها جهت سهولت و یا به دلیل کمبود امکانات، در شرایط کنترل‌شده یا در مرحله جوانه‌زنی بذر انجام شده‌اند که نتایج آن‌ها ممکن است قابل اعتماد نباشد. بر این اساس، اگرچه در مواردی مقدار افزایش عملکرد تا ۷۰ درصد هم گزارش شده است، ولی با در نظر گرفتن شرایط مزرعه و متغیر بودن شوری خاک،

منابع مورد استفاده

References

- Adler, P. R. and G. E. Wilcox. 1987. Salt stress, mechanical stress, or chlormequat chloride effects on morphology and growth recovery of hydroponic tomato transplants. *J. Amer. Soc. Hort. Sci.* 112: 22-25.
- Afzal, I., S. M. A. M. Basra, A. Farooq and A. Nawaz. 2006. Alleviation of salinity stress in spring wheat by hormonal priming with ABA, salicylic acid and ascorbic acid. *Int. J. Agric. Biol.* 8: 23-28.
- Akinrinde, E. A. 2006. Growth regulator and nitrogen fertilization effects on performance and nitrogen use efficiency of tall and dwarf varieties of rice (*Oryza sativa*). *Biotechnol.* 5: 268-276.
- Ashraf, M., F. Karim and E. Rasul. 2002. Interactive effects of gibberellic acid (GA₃) and salt stress on growth, ion accumulation and photosynthetic capacity of two spring wheat (*Triticum aestivum* L.) cultivars differing in salt tolerance. *Plant Growth Regul.* 36: 49-59.
- Ashraf, M. and M. R. Foolad. 2005. Pre-sowing seed treatment. A shotgun approach to improve germination, plant growth and crop yield under saline and non-saline conditions. *Adv. Agron.* 88: 223-271.
- Ashraf, M., N. A. Akram, R. N. Arteca and M. R. Foolad. 2010. The physiological, biochemical and molecular roles of brassinosteroids and salicylic acid in plant processes and salt tolerance. *Crit. Rev. Plant Sci.* 29: 162-190.

- Bahrami, K., H. Pirasteh-Anosheh and Y. Emam. 2014a.** Yield and growth parameters of barley cultivars as affected by foliar application of cycocel with different concentrations in Fars Province. *Crop Physiol. J.* 21-17-27. (In Persian with English abstract).
- Bahrami, K., H. Pirasteh-Anosheh and Y. Emam. 2014b.** Yield and yield components responses of barley cultivars to foliar application of cycocel. *J. Crop Prod. Proces.* 12: 27-36. (In Persian with English abstract).
- Bari, R., and J. D. Jones. 2009.** Role of plant hormones in plant defence responses. *Plant Mol. Biol.* 69(4): 473-488.
- Bradford, K. J. 1986.** Manipulation of seed water relations via osmotic priming to improve germination under stress conditions. *Hort Sci.* 21: 1105-1112.
- Davies, P. J. 2013.** *Plant Hormones: Physiology, Biochemistry and Molecular Biology.* Springer Science & Business Media.
- Delaviz, M., H. Sadeghi, H. Pirasteh-Anosheh and G. Ranjbar. 2016.** Effect of seed pre-treatment methods on alkali stress tolerance of sainfoin and its recovery in germination and early growth. *Iran. Seed Res. J.* 3(1): 99-107.
- Delledonne, M., Y. Xia, R. A. Dixon and C. Lamb. 1998.** Nitric oxide functions as a signal in plant disease resistance. *Nature.* 394: 585-588.
- Dong, Y., Y. Wan, F. Liu and Y. Zhuge. 2019.** Effects of exogenous SA supplied with different approaches on growth, chlorophyll content and antioxidant enzymes of peanut growing on calcareous soil. *J. Plant Nutr.* 42(16): 1869-1883.
- Emadi, A. R. and H. Pirasteh-Anosheh. 2019.** The effect of chlormequat chloride foliar application and different levels of nitrogen fertilizer on yield and yield components of rapeseed (*Brassica napus* L.). *Plant Ecophysiol.* (Accepted). (In Persian with English abstract).
- Emam, Y. 2011.** *Cereal Crop Production.* Shiraz University Press. 190 pp. (In Persian).
- Fariduddin, Q., T. A. Khan, M. Yusuf, S. T. Aafaqee and R. R. A. E. Khalil. 2018.** Ameliorative role of salicylic acid and spermidine in the presence of excess salt in *Lycopersicon esculentum*. *Photosyn.* 56(3): 750-762.
- Gadallah, M. A. A. 1999.** Effects of kinetin on growth, grain yield and some mineral elements in wheat plants growing under excess salinity and oxygen deficiency. *Plant Growth Regul.* 27: 63-74.
- Hashemi, S. E., H. Pirasteh-Anosheh and Y. Emam. 2012.** Role of cycocel in modulation of drought stress on germination and early growth of safflower. The 1st National Conference in Abiotic. Stress, 26-27 Oct., 2012, Isfahan, Iran. (In Persian with English abstract).
- Hashemi, S. E., Y. Emam and H. Pirasteh-Anosheh. 2015.** The effect of time and type of salicylic acid application on growth trend, yield and yield components of barley (*Hordeum vulgare* L.) under salinity stress conditions. *Crop Physiol. J.* 24: 5-18. (In Persian with English abstract).
- Hashemi S. E., Y. Emam and H. Pirasteh-Anosheh. 2018a.** Ion content and antioxidant response of barley to different methods of salicylic acid application under salinity conditions. *Plant Ecophysiol.* 34: 1-11. (In Persian with English abstract).

- Hashemi, S. E., H. Pirasteh-Anosheh and Y. Emam. 2018b.** Recovery of negative effects of salt stress in two barley cultivars using salicylic acid. The 15th International Iranian Crop Sci. Congress, 4-6 Sep., Karaj, Iran.
- Hashemi, S. E., H. Pirasteh-Anosheh and Y. Emam. 2018c.** Responses of germination, early growth and phenology in barley to salicylic acid and salinity. *Cereal Res.* 7: 579-590. (In Persian with English abstract).
- Hayat, Q., S. Hayat, M. Irfan and A. Ahmad. 2010.** Effect of exogenous salicylic acid under changing environment: a review. *Environ. Exp. Bot.* 68: 14-25.
- Hegazi, A. M., F. M. El-Gaaly and N. M. N. El-Din. 1995.** Effect of some growth regulators on yield and yield components of wheat grown under saline conditions. *Ann. Agric. Sci.* 33: 709-717.
- Iqbal, M., and M. Ashraf. 2005a.** Presowing seed treatment with cytokinins and its effect on growth, photosynthetic rate, ionic levels and yield of two wheat cultivars differing in salt tolerance. *J Integ. Plant Biol.* 47: 1315-1325.
- Iqbal, M. and M. Ashraf. 2005b.** Changes in growth, photosynthetic capacity and ionic relations in spring wheat (*Triticum aestivum* L.) due to pre-sowing seed treatment with polyamines. *Plant Growth Regul.* 46: 19-30.
- Iqbal, M., and M. Ashraf. 2010.** Changes in hormonal balance: a possible mechanism of pre-sowing chilling-induced salt tolerance in spring wheat. *J. Agron. Crop Sci.* 196: 440-454.
- Jafar, M. Z., M. Farooq, M. A. Cheema, I. Afzal, S. M. A. Basra, M. A. Wahid, T. Aziz and M. Shahid. 2012.** Improving the performance of wheat by seed priming under saline conditions. *J Agron. Crop Sci.* 198: 38-45.
- Khan, M. A. and D. J. Weber. 1986.** Factors influencing seed germination in *Salicornia pacifica* var. *utahensis*. *Am. J. Bot.* 73: 1163-1167.
- Lan, X. and X. Wang. 2008.** Effects of paclobutrazol seed-coating on seed germination and seedling growth in maize under drought stress. *J. Maize Sci.* 16(2): 94-96.
- Mahdavi, H. 2014.** Evaluation of seed coating and pelleting with different chemicals and plant growth promoting rhizobacteria on germination of sugar beet (*Beta vulgaris*). M.Sc. Thesis, Shahed University, Tehran, Iran. (In Persian with English abstract).
- Mata, C. G. and L. Lamattina. 2001.** Nitric oxide induces stomatal closure and enhances the adaptive plant responses against drought stress. *Plant. Physiol.* 126: 1196-1204.
- Moori, S., Y. Emam, H. Karimzadeh and H. Pirasteh-Anosheh. 2012.** Effect of foliar application of auxin and cytokinin on yield and biochemical properties of Shiraz and Yavarous wheat cultivars under late season drought stress. 12th Iran. Crop Sci. Congress, 4-6 September, Karaj, Iran. (In Persian with English abstract).
- Moradi, F. 2016.** Plant growth regulators past, present and future. *Res. Achiev. Field Hortic.* 5(2): 71-95.
- Nadjafi, F., M. Bannayan, L. Tabrizi and M. Rastgoo. 2006.** Seed germination and dormancy breaking techniques for *Ferula gummosa* and *Teucrium polium*. *J. Arid Environ.* 64(3): 542-547.
- Nasibi, F., K. Manoochehri Kalantari and M. Khodashenas. 2009.** The effect of sodium nitroprusside (SNP) pretreatment on some biochemical parameters in tomato seedlings (*Lycopersicon esculentum*) under drought

stress. J. Agric. Nat. Resour. Sci., 16: 1-14. (In Persian with English abstract).

Pakar, N., H. Pirasteh-Anosheh and Y. Emam. 2014. The effect of different concentrations of salicylic acid on barley qualitative and quantitative characteristics under salt stress conditions. J. Crop Prod. Proces. 14: 191-201.

Pakar, N., H. Pirasteh-Anosheh, Y. Emam and M. Pessarakli. 2016. Barley growth, yield, antioxidant enzymes and ion accumulation as affected by PGRs under salinity stress conditions. J. Plant Nutr. 39 (10): 1372-1379.

Peleg, Z., and E. Blumwald. 2011. Hormone balance and abiotic stress tolerance in crop plants. Curr. Opin. Plant Biol. 14(3): 290-295.

Pirasteh-Anosheh, H. and Y. Emam. 2010. Effect of plant growth regulators on total protein, proline content and antioxidant enzymes in two wheat cultivars under drought stress conditions. The National Proteomics Congress. 28-29 October, Shiraz University. Shiraz, Iran.

Pirasteh-Anosheh, H., H. Sadeghi and Y. Emam. 2011. Chemical priming with urea and KNO₃ enhances maize hybrids (*Zea mays* L.) seed viability under abiotic stress. J. Crop Sci. Biotechnol., 14 (4): 289 – 295.

Pirasteh-Anosheh, H. and Y. Emam. 2012a. Manipulation of morpho-physiological traits in bread and durum wheat by using PGRs at different water regimes. J. Crop Prod. Proc., 5: 29-45. (In Persian with English abstract).

Pirasteh-Anosheh, H. and Y. Emam. 2012b. Yield and yield components responses of bread and durum wheat to PGRs under drought stress conditions in field and greenhouse. Environ. Str. Crop Sci. 5 (1): 1-18. (In Persian with English abstract).

Pirasteh-Anosheh, H., Y. Emam, M. Ashraf and M. Foolad. 2012. Exogenous application of salicylic acid and chlormequat chloride alleviates negative effects of drought stress in wheat. Adv. Stud. Biol., 11 (4): 501-520.

Pirasteh-Anosheh, H., Y. Emam and M. Pessarakli. 2013. Changes in endogenous hormonal status in corn (*Zea mays* L.) hybrids under drought stress. J. Plant Nutr. 36: 1695-1707.

Pirasteh-Anosheh, H., M. J. Rousta and Y. Emam. 2014a. Different methods of crops treatments with salicylic acid in salinity researches. Technical Bulletin. AREEO press, Tehran, Iran. (In Persian).

Pirasteh-Anosheh, H., Y. Emam and M. Ashraf. 2014b. Impact of cycocel on seed germination and growth in some commercial crops under osmotic stress conditions. Archiv. Agron. Soil Sci. 60(9): 1277-1289.

Pirasteh-Anosheh, H., G. Ranjbar, Y. Emam and M. Ashraf. 2014c. Salicylic acid-induced recovery ability in salt-stressed *Hordeum vulgare* plants. Turk. J. Bot. 38: 112-121.

Pirasteh-Anosheh, H., Y. Emam and A. R. Sepaskhah. 2015. Improving barley performance by proper foliar applied salicylic-acid under saline conditions. Int. J. Plant Prod. 9(3): 467-486.

Pirasteh-Anosheh, H., G. Ranjbar, H. Pakniyat and Y. Emam. 2016a. Physiological mechanisms of salt stress tolerance in plants; An overview. In: Azooz M. M. and P. Ahmad (Eds). Plant-Environment

Interaction: Responses and Approaches to Mitigate Stress. p. 141-160. John Wiley & Sons, London, UK.

Pirasteh-Anosheh, H., Y. Emam and A. Khaliq. 2016b. Response of cereals to cycocel application: A review. Iran Agric. Res. 35(1): 1-12.

Pirasteh-Anosheh, H., Y. Emam, M. J. Rousta and M. Ashraf. 2016c. Salicylic acid induced salinity tolerance through manipulation of ion distribution rather than ion accumulation. J. Plant Growth Regul. 36: 227–239.

Pirasteh-Anosheh, H. and Y. Emam. 2017. Induced salinity tolerance and altered ion storage factor in *Hordeum vulgare* plants upon salicylic-acid priming. Iran Agric. Res. 36(1): 41-48.

Pirasteh-Anosheh, H., Y. Emam, M. J. Rousta and S. E. Hashemi. 2017. Effect of salicylic acid on biochemical attributes and grain yield of barley (*Hordeum vulgare* L. cv. Nosrat) under saline conditions. Iran. J. Crop Sci. 18(3): 232-244. (In Persian with English abstract).

Pirasteh-Anosheh, H. and Y. Emam. 2018a. Improved crop yield using plant growth regulators in saline conditions, theory or reality? The 2nd National Conference on Salinity Stress in Plants and Developing Strategies for Saline Agriculture. 5-6 Sep., Tabriz, Iran. (In Persian with English abstract).

Pirasteh-Anosheh, H. and Y. Emam. 2018b. Modulation of oxidative damage due to salt stress using salicylic acid in *Hordeum vulgare*. Archiv. Agron. Soil Sci. 64 (9): 1268-1277.

Pirasteh-Anosheh, H., Y. Emam and M. Pessarakli. 2019. Grain filling pattern of *Hordeum vulgare* as affected by salicylic acid and salt stress. J. Plant Nutr. 42(3): 278-286.

Rademacher, W. 2015. Plant growth regulators: backgrounds and uses in plant production. J. Plant Growth Regul. 34(4): 845-872.

Rajala, A. and P. Peltonen-Sainio. 2001. Plant growth regulator effects on spring cereal root and shoot growth. Agron. J. 93: 936-943.

Ranjbar, G. and H. Pirasteh-Anosheh. 2015. A glance to the salinity research in Iran with emphasis on improvement of field crops production. Iran. J. Crop Sci. 17(2): 165-178. (In Persian with English abstract).

Ranjbar, G. and H. Pirasteh-Anosheh. 2017. Improving the yield of wheat and barley in saline conditions using salicylic acid foliar application. Extension Bulletin. AREEO press, Tehran, Iran. (In Persian).

Ranjbar, G., H. Pirasteh-Anosheh and N. Besharat. 2017. Determination of the optimum concentration and time of salicylic acid foliar application for improving barley growth under non-saline and saline conditions J. Crop Prod. Proces. 22: 61-72. (In Persian with English abstract).

Ranjbar, G., H. Pirasteh-Anosheh, M. H. Banakar and H. R. Miri. 2018. A review on halophytes researches in Iran: explanation of challenges and solutions. Plant Ecophysiol. 32(1): 117-129. (In Persian with English abstract).

Ranjbar, G., F. Dehghani, H. Pirasteh-Anosheh and M. H. Banakar. 2019. Improving salt tolerance threshold of *Salicornia bigelovii* at germination stage using gibberellic acid pretreatment at different levels of seawater salinity. Iran. J. Range Desert Res. 26(1): 62-72. (In Persian with English abstract).

Rokhfrooz, K., Y. Emam and H. Pirasteh-Anosheh. 2016. The Effect of chlormequat chloride on yield and

- yield components of three wheat cultivars under drought stress conditions. *J. Crop Prod. Proces.* 20: 111-122. (In Persian with English abstract).
- Ryu, H. and Y. G. Cho. 2015.** Plant hormones in salt stress tolerance. *J. Plant Biol.* 58(3): 147-155.
- Sade, N., M. del Mar Rubio-Wilhelmi, K. Umnajkitikorn and E. Blumwald. 2017.** Stress-induced senescence and plant tolerance to abiotic stress. *J. Exp. Bot.*, 69(4): 845-853.
- Saffari, G., I. Alhadadi, S.M.J. Arvin, H. Irannejad, G. Akbari and A. Nemati Ghasemabadi. 2012.** Effect of some growth regulators on seed germination characters and seedling primary growth of canola (*Brassica napus* L.). *Iran. J. Seed Sci. Technol.* 1(2): 185-192.
- Shahbaz, M. and M. Ashraf. 2007.** Influence of exogenous application of brassinosteroid on growth and mineral nutrients of wheat (*Triticum aestivum* L.) under saline conditions. *Pak. J. Bot.* 39: 513-522.
- Shahbaz, M., M. Ashraf and H. R. Athar. 2008.** Does exogenous application of 24-epibrassinolide ameliorate salt induced growth inhibition in wheat (*Triticum aestivum* L.)? *Plant Growth Regul.* 55: 51-64.
- Shakirova, F. M. 2007.** Role of hormonal system in the manifestation of growth promoting and anti-stress action of salicylic acid, *in:* Hayat S., A. Ahmad (Eds.), *Salicylic Acid, A Plant Hormone.* Springer, Dordrecht, Netherlands.
- Shekoofa, A. and Y. Emam, Y. 2008.** Effect of nitrogen fertilization and plant growth regulators (PGRs) on yield of wheat. *J. Agric. Sci. Tech.* 10: 101-108.
- Sun, T.P. and F. Gubler. 2004.** Molecular mechanism of gibberellin signaling in plants. *Annu. Rev. Plant Biol.*, 55, 197-223.
- Suo, H. C., W. Li, K. H. Wang, U. Ashraf, J. H. Liu, J. G. Hu, Z. J. Li, X. L. Zhang, J. Xie and J. R. Zheng. 2017.** Plant growth regulators in seed coating agent affect seed germination and seedling growth of sweet corn. *Appl. Ecol. Environ. Res.* 15(4): 829-839.
- Ungar, I. A., 1977.** Salinity, temperature, and growth regulator effects on seed germination of *salicornia europaea* L. *Aqu. Bot.* 3: 329-335.
- Vahabi, N., Y. Emam, and H. Pirasteh-Anosheh. 2016.** Improving wheat growth and yield using chlormequat chloride, salicylic acid and jasmonic acid under water stress. *Iran. J. Field Crops Res.* 15(1): 124-135. (In Persian with English abstract).
- Wang, X. L., X. Wang, H. Cao and W. W. Zhang. 2010.** Effects of humic acid seed-coating on seed germination and seedling growth of maize in water stress. *J. Maize Sci.* 4: 96-98.
- Yun-xia, G., Z. Li-jun, L. Feng-hai, C. Zhi-bin, W. Che, Y. Yun-Cong, H. Zhen-hai, Z. Jie and S. Zhen-sheng. 2010.** Relationship between jasmonic acid accumulation and senescence in drought-stress. *Afric. J. Agric. Res.* 5: 1978-1983.
- Zhu, Y. L. and X. Wang. 2013.** Effects of salicylic acid seed-coating on seed germination and seedling growth in maize under low temperature stress. *J. Maize Sci.* 21(4): 68-71.

The role of plant growth regulators in enhancing crop yield under saline conditions: from theory to practice

Pirasteh-Anosheh, H.¹ and Y. Emam²

ABSTRACT

Pirasteh-Anosheh, H. and Y. Emam. 2019. The role of plant growth regulators in enhancing crop yield under saline conditions: from theory to practice. *Iranian Journal of Crop Sciences*. 21(3): 188-209. (In Persian).

Intensified salinization of water and soil resources has promoted interest for research and approaches of improving crop yield under saline conditions. Reviewing the literature showed that the records on understanding of different aspects of salt stress and enhanced salinity tolerance in the world goes back to more than a century. Different approaches have been suggested to increase crop yield under saline conditions, among which one is using plant growth regulators (PGRs). Application of PGRs has begun since 1930s and their global annual sales are about US\$ 1.2 billion. Nearly 40 active ingredients of PGRs are now in use, applied either as a single or combined treatments, among which the most important are auxins, cytokinins, gibberellins, ethylene, abscisic acid, brassinosteroids, salicylic acid, chlormequat chloride, paclobutrazol, jasmonic acid, ascorbic acid, triacontanol, strigolactones, nitric oxide, polyamines and plant peptide hormones. There have been large body of reports showing quantitative and quality improvement of crops as well as salinity tolerance as the consequences of PGRs application. However, most of these studies were conducted under controlled conditions (i.e. out of field conditions), as one season experiments, and this makes the results unreliable. In this paper, with having in mind the applicability for the field conditions, crop yield improvement as the result of using PGRs has been reviewed.

Key words: Phytohormones, Salinity stress, Seed priming and Stress tolerance.

Received: March, 2019 Accepted: September, 2018

1. Assistant Prof., National Salinity Research Center, Agricultural Research, Education and Extension Organization, Yazd, Iran (Corresponding author) (Email: h.pirasteh.a@gmail.com)

2. Professor, Faculty of Agriculture, Shiraz University, Shiraz, Iran